

GUSTAV RÄNGA JA OLEV JÕE KIRJU

Siin avaldatav kirjavahetus (õigupoolest fragmendid kirjavahetusest) algas 1961. aastal Gustav Ränga pöördumisega tollal alles mõni aasta ilmunud ajakirja Keel ja Kirjandus peatoimetaja Olev Jõe poole. Rootsis elav rahvateadlane rõõmustas selle üle, et Eestis on taas hakanud ilmuma tõsine teadusajakiri, kus kirjutatakse eesti keelest ja kirjandusest. Ta nimetas Keelt ja Kirjandust „eeskujulikult toimetatud ajakirjaks”. Peamine põhjus kirja kirjutamiseks oli siiski üks Ränga kaugem Jõgi-nimeline sugulane, kes oli tulevast Tartu Ülikooli etnograafiaprofessorit Tallinna Kolledžis õppimise ajal mõnevõrra aidanud.

Sellest kirjast, mis kahjuks ei ole säilinud, algaski kahe mehe kirjavahetus. Kumbki ei ole endale saadetud kirju eriti hoolikalt alles hoidnud, sestap on kirjavahetus säilinud katkeliselt. On põhjust arvata sedagi, et kõik kirjad pole kohale jõudnud, Gustav Ränk kurdab 6. VI 1974, et „saadetiste „kadumine” on jälle oma kulminatsioonil”.

Neli Olev Jõe kirja (1, 3, 4 ja 6) pärinevad Gustav Ränga arhiivist, mis asub praegu Saaremaa Muuseumis. Nende kätteleidmise eest olen tänulik muuseumi teadusdirektorile Olavi Pestile. Kiri 18 oli masinakirjakoopia Olev Jõe säilinud paberite hulgas.

Eriti kahju on sellest, et pole säilinud Gustav Ränga kirjad kirjavahetuse algusajast 1961–1965, kus ta pea igas saadetises andis hinnanguid Keele ja Kirjanduse loetud numbritele (nagu ta teeb ka siin avaldatud 2. jaanuaril 1966 kirjutatud kirjas). Mõnikord kommenteeris ta ka mõnd Keeles ja Kirjanduses ilmunud artiklit. 1970. aastate teisel poolel ja 1980. aastatel muutus kirjavahetus harvemaks. Siis saadeti küll jõulu- ja uueaastatervitusi, kirju enam mitte eriti sageli.

Näost näkku ei ole Gustav Ränk ja Olev Jõgi kunagi kohtunud.

Gustav Ränga esimest kirja mäletan ma eriti hästi aga sellepärast, et selle saabumine oli meie peres ikka väga suur asi. Sellest räägiti palju ja ka ma ise olen seda kunagi lugenud. Olev Jõe vastusele, et ta on Ado Jõe poeg, järgnes juba rõõmus äratundmine: miks ma siis Adot ei tea! Sain ju temalt Laugu külakooli noore õpetajana viuli! Sellest viulist kirjutab Gustav Ränk oma kirjades veel edaspidigi ja rääkis mullegi, kui ta 1990. aastal üle paljude aastate taas Eestis ja Saaremaal käis. Olev Jõgi (1919–1989) oli siis juba Tallinna Metsakalmistul. Gustav Ränk elas temast peaaegu kümme aastat kauem: 1902–1998.

1. Olev Jõgi Gustav Rängale

Tallinn, 21. mail 1961.

Väga lugupeetud prof. G. Ränk!

Hiljuti sain Teie meeldiva kirja. Mul on heameel, et võin Teile Teid huvitavast inimesest isegi üsna täpseid teateid anda, sest me elame lähestikku juba pikemat aega ja puutume sageli kokku. Võite sellestki juba näha, et Aleksander Jõgi¹ elab, on praegu juba 80 aastat vana, saab juba üsna mitmendat aastat pensioni² ja on kasvatanud endale pika habeme, mis endastmõistetavalt on hall. Ta aadress on: Tallinn, Laboratooriumi 21–3. Kõrgest east hoolimata tunneb ta end ikka veel võrdlemisi hästi, tervis pole vanuse kohta mitte paha ja huvi kõigi maailma asjade vastu on endiselt isegi väga elav, võib-olla elavamgi kui mõnel nooremal inimesel. Kahju ainult, et ta vanas eas on täiesti üksinda jäänud – ta naine suri mõned aastad tagasi ja lapsi neil ei olnud. Muide heietab ta alatihti mälestusi nagu vana inimene ikka, ja nendes mälestustes nimetab ta sageli ka Teie nime ning kahetseb, et Te välismaale sõitsite. Teie järelepärimine rõõmustas teda isegi väga.

Teie aimus mingite sidemete kohta minu ja Aleksander Jõe vahel oli niisiis õige. Temal oli nimelt vend Ado, kes on nüüd juba üle kolmekümne aasta mulla alla, kuid oli minu isa. Nii et Aleksander on minu onu, nii et mingeid, ehkki juba kaugeid sugulassidemeid peaks mul olema Teiegagi. Minu isa, kui mäletate, pidas Veske külas Jaani vabadikukohta, ja kui ma ei eksi, siis olete Teiegi selle maja uksest sisse ja välja käinud, ehkki terve igavik tagasi. Kuid see on kõrvaline asi. Loodetavasti saadab Aleksander Teile kirja ka omalt poolt.

*Südamlike kodumaiste tervitustega
Olev Jõgi*

Aadress: Tallinn, Sakala 5, „Keele ja Kirjanduse” toimetis

1. Aleksander Jõgi (1880–1965), raamatuköitja, O. Jõe onu, G. Ränga vana-onu poeg. 1920. aastate algul elas noor G. Ränk Tallinna Kolledžis õppimise ajal mõnda aega A. Jõe juures. Vt: G. R ä n k, Laiemasse maailma. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1988, lk 22–23.
2. Eakas raamatuköitja hakkas pensioni saama suhteliselt hilja. Esialgu keelduti talle pensioni maksmast, põhjuseks see, et ta oli „kodanlikul” ajal kandideerinud Tallinna linnavolikokku enda loodud „üürnike erakonna” kandidaadina. Ja kuuldavasti sinna mitte pääsenud.

2. Gustav Ränk Olev Jõe

Stokholm-Hässelby, 7.2.66.

Kallis Keel ja Kirjanduse Toimetaja
Olev Jõgi.

Enne kui Teie ajakirja jaanuari number vananeb ja meelest läheb, tahtsin selle arvel paar komplimenti ütelda. Ajakiri on nüüd kõrgel tasemel ja võib sisult võistelda millise euroopa teadusliku ajakirjaga tahes. Arenenud on muidugi ka eesti keel, mis nüüd on omandanud juba oma stiili ja sisemise kindluse. Teretulnud on aga ka Teie piitsutused „kroonu-“ või kantseleikeele vastu, mida Keeli ja Meeli vaimukalt diskuteerivad. Et uus sugupõlv ühes välise vormiga ka seesmiselt ja sisuliselt täieneb, näitavad mitmed arvustuslikud artiklid. Ületatud on propagandistlik ajastu, mis laseb elu ja kirjandust vaadata senisest hoopis objektiivsemalt. Kirjanduse rakendamine propaganda vankri ette on lastehaigus, mille läbipõdemisest räägivad ka Teie ajakirja read. Komplikatsioonid võib ju veel tulla, kuid paistab nii, et need üldpilti enam ei suuda muuta. Ega ajaratust teisepidi käima ei saa panna – öeldakse ju teilgi! Mul oli eriti suur heameel lugeda Teie ülevaadet Romaanivõistluse kokkuvõtteid, sest selles ei ole enam midagi järel sellest vanast kartlikust insinüeerivast urgitemisest, vaid asjadele ning vahekordadele juletakse vaadata otse näkku. Kuid need on minu isiklikud arvamused ja ma ei ole kirjandusloolane!

Selle kirja kirjutasin hoopis egoistlikumates huvides. Teie nimetate oma ülevaates muuseas V. Riisi teost, Kullist kolme kutsikani, mis mind huvitab sisuliselt. Teose sündmustik liigub Saaremaa mässu ringis. Olen selle sündmuse teadlikult üle elanud, mul on selle kohta isegi oma arvamused, ja selle pärast oleksin väga huvitatud seda teost saama.¹ Siia tuleb eesti raamatuid müügile, kuid väga juhuslikus valikus. Nimet. teost ei ole ma siin näinud ja sellepärast küsiks: kas ei saaks Teie seda mulle saata. Saadetise hüvitaksin Teie soovide kohaselt. On veel üks teine asi, millele olen ammu jahti pidanud. See on Smuuli Kirjad Sõgedate külast. Ma ei julge seda paluda, sest trükk võib olla ammu otsas. Smuuli asjadest olen saanud siit osta ainult Jäise raamatu, mis võib-olla ei olegi kõige Smuulilikum.² Ta on iga tahes originaalne tüüp. (Olen kirjutanud eksitusest Muul,³ sest üks osa nende suguvõsast kirjutas nii.) Teil on seal muidki huvitavaid inimesi kirjandusega tegelemas, ega kõiki jõua lugeda! Suvel kohtasin Helsingis terve hulga noori teadlasi – etnolooge, folkloriste ja keelemehi. Kõik toredad inimesed, kellega oli rõõm üle hulga aja mõtteid vahetada.

Lõpuks luban endale veel ühe üsna isikliku küsimuse ja see puudutab Teie onu. Vahetasin temaga aastate eest paar kirja. Saatsin ühe oma teose ja palusin vastust. Kuid seda ei tulnud. Ei tea, kas on juhtunud midagi ootamatut. Kui kõik on endist viisi, siis palun tervitage teda minu poolt.

Usun, et olen seega rääkinud kõik südamele
ja jään põnevusega ootama Teie vastust.

Paljude tervitustega
Teie Gustav Ränk

1. Saaremaa mässust on G. Ränk kirjutanud pikemalt oma mälestuste-raamatu „Sest ümmargusest maailmast” peatükis „Saaremaa mässulood” (Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1979, lk 223–237). Ta rõhutab infopuudust tollasel hiljuti Saksa okupatsiooni üle elanud Saaremaal, samuti suurt segadust ametlikus asjaajamises, mistõttu mässumeestel õnnestus läbi viia isegi mobilisatsioon.

2. G. Ränga suur huvi J. Smuuli isiku ja loomingu vastu on tingitud kindlasti ka sellest, et ta tundis hästi Koguvat ja küla ajalugu. Oma doktoritöös „Saaremaa taluehitised” (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 1939) käsitleb Ränk ka Koguva küla vanu hooneid. J. Smuuli kodutalu Tooma arhailisest paeplaadist põrandaga rehetoad on seal koguni foto (lk 71). See rehetuba pole kahjuks enam säilinud, sest ehitati 1950. aastate lõpus ümber kaasaegseks elutoaks.

3. G. Ränga kiri on kirjutatud kirjutusmasinal ja algselt on Smuuli asemel kõikjal kirjutatud Muul. Osa Schmuuli perekonnaliikmetest muutis 1930. aastatel oma nime eestipärasemaks. Näiteks J. Smuuli vanim poolvend; Vabadusristi kavalier Mihkel Schmuul kandis alates 1936. aastast perekonnanimi Muul.

3. Olev Jõgi Gustav Rängale

Tallinnas 16. III 1966

Armas hr. Gustav Ränk,

südamlik tänu Teie kirja eest, millele vastan alles nüüd, ehkki kiri jõudis minu kätte ammu. Ma tahtsin Teie jaoks komplekteerida võimalikult hea saadetise uuemast eesti kirjandusest ja raamatute muretsimine võttis palju aega, sest nad kaovad nii kiiresti müügilt. Täna saatsin Teie jaoks teele kaks pakki. Seal sees on ka paar Juhan Smuuli raamatut, aga seda, mida Te eraldi soovisite, ei ole. „Kirjad Sõgedate külast” on praegu täiesti müügilt otsas ja teda ei õnnestunud hankida. Ent lähemal ajal on oodata uut trükki ja siis saadan selle Teile kindlasti – see ülesanne on mul tugevasti kõrva taha kirjutatud. Samuti ei saa ma täita Teie soovi V. Riisi romaani¹ suhtes. See ei ole veel ilmunud, ta tuleb trükist välja kunagi hiljem, ja siis saadan Teile ka selle. Seniks aga, et oma saamatust kuidagi välja vabandada, muretsesin Teie jaoks midagi muud, sest olen märganud, et kirjanduse asjad Teid huvitavad. Võib-olla mõned neist on Teil juba olemas, aga mis traagikat selleski – vähemalt osa raamatuid kuuluvad küll üsna värskesse produktsiooni.

Teie vihjasite ka sellele, et midagi vastu saata. Palun ärge tehke sellest endale mingit kohustust, ma ei taha Teid oma saadetisega kuidagi koormata. Pealegi ei ole mul ettekujutust hinnavahekordadest, nii et ei oskagi midagi küsida. Oleksin küll tänulik ühe tillukese teene eest: Kui on võimalik hankida üks vihik Saareste mõistelisest sõnaraamatust, nimelt neljas vihik, siis tahaksin seda küll saada. Minu komplektis on see defektne – trükikoda on ühes poognas teise külje valgeks unustanud. Aga ma ei tea, kas üht vihikut eraldi on võimalik muretseda. Kui ei saa, siis pole ka katki midagi.

Küsite ka oma vana tuttava Aleksander Jõe järele. Tunnen end süüdi, et ma Teilegi ei teatanud, kuidas temaga lood on. Enam kui aasta tagasi kolis ta Rahumäe mändide alla, kus tal oli koht oma kahe naise vahel. Ta suri 9. veebruaril 1965 kaheksakümne nelja aasta vanuses. Küllalt kõrge iga, ja mis tulema pidi, see tuli. Elu viimased aastad ei pakkunud talle suuremat mõnu, sest tervis oli otsas ja viimasel ajal jäi ta päris nõrgaks, nii et trepist üleski minna oli raske (ta elas kolmandal korrusel). Meie ja mõned tuttavad aitasime teda, millega oskasime. Selge mõistuse juures oli ta elu lõpuni, ainult mälu jäi nõrgaks, nii et mäletas ainult varasemaid aegu. Arsti diagnoos ütles teadagi mida – peaaegu üldine skleroos, tüüpiline vanainimese viga. Ta armastas ikka rääkida vanu mälestusi Saaremaast, Pikast mäest ja vanadest sugulastest, viimati käis ta Jaanil oma õe juures 1964. aastal, aga siis pidi teda Leisist mootorratta korvis kohale viidama. Saaremaal käis ta igal suvel. Sageli tuletas ta ka Teid meelde. Matsime ta ilusti maha, vanu sõpru ja töökaaslasti kogunes ta haua ümber kenake hulk ja kõik mälestasid teda soojalt. Omast põlvkonnast oli tema vist küll viimne, kõik temavanused olid enne teda Mulla Madise juurde kolinud. Ta pärand – raamatud, paberid, kirjad, tööriistad jne. – jäid minu hoolde. Selles on mõndagi väärtuslikku, isegi ainulaadset, vähemalt minu arvates, ja ma olen seda siia-sinna muuseumidesse ja raamatukogudesse üle andnud. Ta paremad köited olid eksponeeritud nahkehistööde näitusel Tallinnas ja praegu on nad Tartus, ajaleheülevaadetes on mainitud ka tema nime. Kahju, et ta seda ise ei näinud.²

Parimate tervitustega
Olev Jõgi

1. V. Riisi romaan „Kullist kolme kutsikani” ilmus 1967.
2. A. Jõe kohta vt ka: Eesti kunstnike ja arhitektide biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 137–138.

4. Olev Jõgi Gustav Rängale

Tallinnas 15. okt. 1966

Austatud Gustav Ränk!

Mu vastus Teie saadetisele on kaua viibinud – vabandage! Saareste sõnaraamatu defektse vihiku asendaja sain kätte juba kevadel, üsna varsti pärast seda, kui olin oma soovist Teile teatanud. Täna südamest! Samuti sain kätte Teie tervituse Caprilt. Muinasjutuline koht – ka mina olin seal kunagi üsna põgusalt – sellest saab nüüd juba seitse aastat¹ – ega jõudnud ära imetleda fantastilist maastikku, mille kõrval meie tasane põhjamaa on lausa kahvatu. Ja kõik, mis selles piirkonnas veel on – eeskätt Pompeji, siis veel Vesuvius, Naapoli oma kultuurivaradega, kõik see nõuaks tutvumiseks palju rohkem aega kui ühelgi turistil on. Siia maani on meeles Pompeji tänavapilt ja vägev Heraklese kuju Naapoli Rahvusmuuseumis. Tegin sealt palju fotosid ja vahel tuletan nende abil nähtut meelde.

Saatsin täna teele veel raamatuid kahes pakis. Kahjuks tuli ka seekord välja, et ei saanud Teie varasemat soovi täita – neid raamatuid pole veel ilmunud. Nüüd võtsin rohkem teaduslikku lektüüri kirjanduse ajaloo ja rahvaluule alalt, sekka ka mõned köited belletristikat. Juhuse kombel on autorite hulka sattunud palju saarlasi ja üks hiidlane. Omalt poolt on seal üks tõlge üsna tagasihoidlikus väljaandes – kuid väga omapärane mees!² – Suvi on lennul mööda läinud ja tuleb vana tegevuse juurde jälle asuda. Olen viimased kuud pühendanud Ernst Säreava ühe senitundmatu teose ettevalmistamise trükiks. See oli selle äärmiselt vitaalse vanamehe viimane teos – suur romaan „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!”, mille kallal kirjanik oma viimased 20 eluaastat töötas. Käsikiri jäi päranduseks ta lastele, kes algatasid avaldamise küsimuse. Huvitav romaan möödunud sajandi 40-ndaist aastast ja huvitav nähtus üldse. Mitte igaks ei kirjuta 70–80 aasta vanuses nii suurt teost! Kommenteerimine jõuab üsna varsti lõpule ja tuleval aastal peaks teos trükimasinasse jõudma.³

Suvel käisin Grepi Karlaga⁴ ka Karja vanal surnuaial omaaegsete kultuuritegelaste haudu vaatamas – seal puhkab ka Teie omakseid ning minu vanaisa Mihkel ja vanavanaisa Jaen. Grepi teine põlv – poeg Tõnu – tegi seal ka pilti ja Karla kui kõige lähem asjaosaline lubas selle Teile saata. Muide sain Aleksander Jõe käest pärandusena oma vanaisa Mihkli lauliku – kirjutatud täpselt sada aastat tagasi. Juba sel ajal oli ta kirjaoskaja ja ei kirjutanud mitte halvasti! Üks laul oli seal õige lõbus, „Õlletegemise õpetus”, värss-traktaat kuulsa saaremaa õlle valmistamisest. Kirjandusmuuseum tegi sellest laulikust muide mikrofilmi.

Lõpuks huvitab mind küsimus, kuidas on Saareste sõnaraamatu lõpetamise seis. Sellest on siin küll üht ja teist räägitud, kuid kindlalt ei tea ma asja siiski. Tarvilik raamat, eriti kui tahad tegelda tõlkimisega. Aga indeksiteta on temast vahel raske vajalikku sõna leida. Ilmselt peaksid need järgnema.

Kui Teil peaks tekkima mõnd erisoovi siit mõnd raamatut saada, siis palun teatage ilma kartuseta mind koormata! Sest võib-olla saadan Teile asju, mis Teid põrmugi ei huvita ja mille lehitsemiseks Teil pole aegagi.

Soovin Teile kõike head!
Olev Jõgi

1. O. Jõgi käis 1959. aasta oktoobris Vene kruisilaevaga Pobeda Vahemere-reisil, mille käigus külastas ka Caprit ja Napolit. Reis algas ja lõppes Odes-sas.

2. Ilmselt on tegu O. Jõe tõlgitud Isaak Babeli „Odessa lugudega” (ilmus 1966. aasta suvel Loomingu Raamatukogu väljaandena).

3. E. Säreava romaan „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama” ilmus kaheosalisena 1968. aastal. O. Jõgi oli teose trükivalmis seadja ja kommenteerija.

4. Karl Grepp (1900–1973), Leisi fotograaf, G. Ränga tädipoeg (Ränk nime-tab teda mõnes kirjas ka Kaarel või ka lühendatult K.).

5. Gustav Ränk Olev Jõe

Stokholm–Vällingby
7. juuni 1967.

Kallis Olev Jõgi.

Ma ei tea nüüd, kust otsast hakata. S.t. et olen oma tööde sekka unustanud, mil määral ma Teile vastustega olen võlgu. Olen sealtpoolt vastu võtnud kirju ja raamatuid; kas ma nende eest aga olen ka korralikult tänanud, seda ma ei tea. Sõidan laupäeval suveks maale ja kavatsesin enne seda omi patte pisut kergendada. Kuna muud just meelde ei tule, siis ütlen vähemalt suur tänu kahe viimase raamatu eest: Eesti muinasjutte ja see Annisti lugulaul.¹ Mõlemad on teretulnud lugemine suveks maal. Muinasjuttude hulgast olen leidnud juba pärle, mida enne ei teadnud. Kahju, et lapsed on juba suureks kasvand, muidu oleks tore lektüür neile. Nüüd on neil juba muud teha.

Annisti raamat näitas ühte: Eestis võidakse teha ka häid kunstipäraseid väljaandeid hääl paberil. Refleksioon on sellepärast ajakohane, et muidu on sealt tulevad trükitööd kaunis troostitul paberil. Muide: kuidas on Annisti tervis? Siin liikusid kuuldused, et ta olevat halvatud. Mina omalt poolt kaldun arvama, et teda on ära vahetatud ühe teise kirjandusloolasega.

Leisist sain üle pika aja kirja ja pataka pilte, mis olid mitte üksnes isiklikult huvitavad, vaid mõned nende hulgas isegi teadusliku väärtusega – minu eriala horisondilt vaadates. Olen oma mõisade käsikirjaga nüüd samahästi kui valmis. Naine kirjutab lõpposa veel masinal puhtaks, siis saab hakata mõtlema publitseerimisele ja illustratiivse materjali korraldamisele.

Maailma poliitilised sündmused pöutasid meiega provintsi mitu päeva järjest, kuid tänased telegrammid räägivad juba säärast keelt, et lahendus on siiski võimalik, kui suurriigid just mitte meelega ei soovi välja provotseerida suurt sõda. Tuli jälle oma ajalugu meelde, kui üks suur lausa päise päeva ajal lubas ühe väikese ära süüa. Praegu näib korduvat Taaveti ja Koljati lugu, kuidas asi edasi areneb, näitavad juba lähemad päevad.²

Lõpuks küsisin veel, kas Riisi jutt Saaremaa mässu teemal ikka veel ei ole ilmunud. Siis kas minu „juusturaamat” (Från mjölk till ost)³ tuli pärale –, saadeti Nord. Museeti poolt kohe peale ilmumist aasta alul.

Kõike head ja ilusat suve
Teie Gustav R.

1. Ilmselt on tegu kahe 1966. aastal ilmunud raamatuga: F. R. Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud” (G. Reindorffi illustratsioonid) ja A. Annisti „Lauluema Mari. Kangelaslugu vanast orjaajast” (V. Tolli kujundus).

2. 1967. aasta 5.–10. juunini toimus Lähis-Idas Iisraeli ja araabia riikide (Egiptus, Süüria, Jordaania, Liibanon, Iraak) vahel Kuuepäevane sõda. Iisrael vallutas Egiptuselt Siinai poolsaare, Süürialt Golani kõrgendiku ja Jordaanialelt Jordani jõe läänekalda ja Ida-Jeruusalemma. Hõivatud aladelt põgenes 200 000 palestiinlast. 10. juunil nõustus Iisrael ÜRO ettepanekul sõlmima Egiptusega vaherahu. N Liit katkestas sõja tulemusel diplomaatilised suhted Iisraeliga, riigis algasid Iisraeli-vastased meeleavaldused, taas haka-

ti juute ahistama, piirates nende juurdepääsu haridusele ja kõrgematele ametikohtadele. Araabia naftariigid aga teatasid, et katkestavad nafta ekspordi riikidesse, kes mingilgi moel toetavad Iisraeli, eelkõige USA-sse ja Suurbritanniasse. (Vt XX sajandi kroonika. Eesti ja maailm. III osa. 1. 11. 1961 – 20. 01. 1981. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk 112–113.)

3. G. Ränga uurimus rootsi juustuvalmistamise ajaloost ja traditsioonist on Rootsis ilmunud koguni kahes trükis: 1966 ja 1987. Rootsi juustuvalmistamist ei olnud enne G. Ränga uurinud ükski rootslane (vt ka M. Jõgi, Kõnelesid. Jutuajamisi kirjarahva ja teadlastega aastatest 1979–2006. Tallinn: Tänapäev, 2007, lk 339).

6. Olev Jõgi Gustav Rängale

Tallinnas 20. märtsil 1968

Väga austatud Gustav Ränk!

Oma häbiks ei ole ma Teile ammugi kirjutanud, isegi mitte tänanud Teid eesti-soome sõnaraamatu eest, mille juba ei tea millal kätte sain ja mis minu järeltuleva põlvkonna poolt suure rõõmuhallooga vastu võeti. Lubage siis vähemalt takkajärelegi Teile öelda suur-suur aitäh, ka minu tütre eest, kellel on raamatust muidugi kõige suurem kasu.¹

Aga kirjutama olen olnud õigupoolest laisk osalt selle tõttu, et mul pole Teile siit midagi eriti huvitavat saata olnud. Nüüd siis lõpuks sain ometi „Kirjad Sõgedate külast”, mida ammu soovisite, ja saatsin selle eile koos mõne teise raamatukesega teele, et pakk liiga väikeseks ei jääks. Arvatavasti saate need kätte enne käesolevaid ridu. Mul oli „Sõgedaid” heameel saata, sest meie olude kohta on see üsna korralikult välja antud² ja teda pole häbi kellelegi kinkida. Sisu võib praeguseks kõlada mõnes teises tükis juba vanamoeliselt, kuid seal on ka seda, mis ei aegu. Kirjanduslooline tähtsus aga on neil lugudel tingimata ja teatavasti see aastatega ei vähene. Muide on Smuul viimasel ajal kirjutanud rea tõepoolest toredaid monolooge, neist üks on isegi juba välismaal tuntud, kuid raamatuna nad ilmuda veel ei ole jõudnud. Usun, et ka need võiksid Teile meeldida. Peale „Sõgedate” saatsin Teile veel ühe pildiraamatu, mitte küll rohkema kui ühe pildi pärast. Raamat ise on noorte fotokunstnike tehtud ja seetõttu veidi kobava ilmega, aga tahaksin Teile tähelepanu juhtida selles raamatus ühele vanale halli habemega mehele, kes, prillid ninal, vaatab vist kuskil näitusel mingit väljapanekut.³ Kas tunnete veel ära? Mulle endalegi valmistas selle pildi ilmumine peale asjaosalise surma ilusa üllatuse ja tahtsin seda Teiega jagada.

Aeg on linnutiivul ja võrdlemisi kibedas töös möödunud, praegu nõuab suurt vaeva „Keele ja Kirjanduse” 10 aasta kokkuvõtete tegemine, mida kavatsen ka tellijatele kättesaadavaks teha.⁴ Veebruaris tähistasime intiimses ringis ajakirja kümnendat aastapäeva – nõnda siis on lehekülgi juba üsnagi palju kogunenud.

Kui Teil on siit midagi spetsiaalselt vaja, siis palun sellest küll kohe teatada. Kas Teil on tarvis või olete huvitatud näiteks „Kalevipoja” teaduslikust väljaandest?⁵ Teie soovi Särgava romaani saamise asjus ma ei unusta ja

loodan, et saan seda peatselt täita, kui asjad senises tempos edenevad. Mul on ikka meeles Teie armastusväärne vastutulelikkus, millega olete täitnud minu üsnagi pealetükkivaid soove.

*Lugupidamise ja tervitusega
Olev Jõgi*

1. Alustasin 1965. aastal soome keele õpinguid Tartu ülikoolis Paula Palmeose juhendamisel. Sel ajal ei olnud Eestis ilmunud veel ainsatki eesti-soome sõnaraamatut. 1917. aastal oli küll ilmunud L. Kettuneni sõnaraamat ja 1931. aastal selle lühendatud variant, mõlemad Helsingis. 1960. aastatel olid mõlemad raamatud Eestis bibliograafiline haruldus. Kuidagi olin teada saanud, et Helsingis on ilmunud L. Kettuneni väike „Eesti-soome sõnaraamat” (1958). Isa ei olnud esialgu kuigi meelsasti valmis seda G. Rängalt küsima, aga lõpuks ta siiski kirjutas Rootsi ja peatselt saabuski sealt lubatud sõnaraamat. Ilusas sinimustvalges kujunduses ja sisaldamas ka uue ajajärgu sõnu. Nt **punanurk** kommunistien „pyhäinkuvanurkka” huoneistossa; **komm-noor** nuori kommunisti (järjestössä); **küüditada** kyyditä, viedä pakokyydilä, siirtää pakolla. Jne.
2. Ilmselt on tegu väljaandega: J. S m u l, Kirjad Sõgedate külast. Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubelilaulupeol. Üks Norra mere kiri. [Illustreerinud Raoul Koik.] Tallinn: Eesti Raamat, 1967. 419 lk.
3. Fotol on vana raamatuköitja A. Jõgi, kelle saatuse vastu G. Ränk oma esimeses kirjas O. Jõe huvi tundis.
4. Raamat „„Keele ja Kirjanduse” koondregistrid 1958–1967” ilmus 1968. aastal. Praeguseks on ilmunud juba neli koondregistrite köidet, igaüks sisaldab 10 aasta ülevaate.
5. „Kalevipoja” teaduslik väljaanne on ilmunud kahes köites aastatel 1961 ja 1963.

7. Gustav Ränk Olev Jõe

Soelal¹ 15.7.68

Kallis Olev Jõgi

Nüüd kui juuli on juba poolel, märkan oma paberites inventuuri tehes, et vastus Sinu viimasele saadetisele on veel tegemata. Mul oli suur heameel Smuuli Polkovniku lehest,² sest Smuul on oma värskete nõksudega alati huvitav lugeda. Kosutav oleks tole mehega kunagi üle klaasi vaadata ja sõnu vahetada. Nagu Sinugagi! Aga niisugune juhus peab kahjuks paljudel juhtudel jääma unistuseks. Ma usun siiski, et juba lähemas tulevikus muutuvad need võimalused avaramaks, sest praegusel laia kommunikatsiooni ajastul ei saa ju ometi inimesi purki suruda.

Jah, anna andeks tänu viibimise pärast, mis aga selle tõttu lahjemaks pole muutunud. Praegu midagi uut vastu saata ei ole, kuni ehk sügisepoole tuleb!

Maa vaikuses on kaunis hea olla, kuid aeg liigub ruttu ja palju kavatsut jääb tegemata. Soovin Sulle ilusat suve, nagu see Loode-Eestis ikka on. Tervita südamest ka Karlat, kui juhust on. Mõtle tihti temale.

*Palju tervisi
Sinu Gustav R.*

P.S. Kas Hendrik Krumm³ on Karla õepoeg?

1. Soela nime kandis G. Ränga perekonna suvekodu Rootsis.
2. Koos „Polkovniku lesegaga” pidid saabuma ka „Muhu monoloogid”, sest 1968 on ilmunud teos: J. Smuul, Muhu monoloogid. Polkovniku lesk. Tallinn: Eesti Raamat, 1968. 135 lk.
3. H. Krummi ema Marie Krumm (sünd Grepp) on tõepoolest Karl Grepil õde.

8. Gustav Ränk Olev Jõe

Soelal 1. IX 68

Kallis Olev J.

Suur tänu pika kirja eest. Oli kavatsus just enne kirjutada ja tänada Sargava opuse mõlemi osa eest. Nüüd tuli aga Sinu kiri ka, nii et saan nii-öelda ühe hoobiga lüüa kaks kärbest. Võin arvata, et minu sinatamine äratas seal tähelepanu. See häkiline „lainemuudatus” oli ühtlasi alateadlik ja teadlik: umbes poole kirja pealt märkasid, et kirjutati Sina ja siis oli juba piinlik kursi muuta ning lasksin Sina edasi. Minu teguviis seletub põhiliselt sellega, et siin maal teid praktiliselt ei tarvitata; on kas tiitel või sina. Esimest kasutatakse ofitsiaalselt või otseselt kahe isiku vahel, kes pole päris tuttavad. Ametiasutustes näiteks räägivad kõik teenistujad, uksehoidjast kuni direktorini, üksteisega sina. Nii on see mullegi sisse harjunud ja sina peale lähen kõigiga, kes kodumaalt siia juhtuvad tulema. Loodan, et Sa annad mulle selle „julge sammu” andeks, olgugi et see sündis kaunis ebatavalisel viisil kirjateel. [...] Siis on kontakt olemas, kui isiklikult peaksime kohtama, muidugi kui minu seisukoht sealpool heakskiitmist leiab.

Olen lugenud Sargava esimese osa läbi ja alustanud teist. Peab imestama vanamehe värskust ja julgeid seisukohavõtte. Ka keel on täis mahlakust ja huvitavaid neologisme. Esialgu tundub aga, et teos oma ülesehituselt on pisut laialivalguv. Kuid siin tuleb arvestada ka väliseid tingimusi, mille keskel teos on sündinud – käsikirja hävimine j.m. Rohkem ei oska ma omas võhikluses ütelda. Tahaks aga ütelda tänu Sulle, kes on töö tegelikult ilmutanud. See ettevõtte ei saanud olla kerge. Sul ei ole aga mingit põhjust karta kriitikat oma panuse kohta. Minu seisukoht on see, et julge pealehakkamine on kaugelt enam väärt kui steriilne kõhklemine. Kui keegi Sinu töös leiabki vigu, siis jääb Sulle ometi teeneks see, et oled mõne mehe äratanud uuesti asju lähemalt järgi proovima.¹ Vigu teevad isegi matemaatikud, füüsikud ja keemikud, kelle loodu peaks olema eksaktne, mis siis rääkida meist, huma-

nistidest, kes peavad oma seisukohad tihti põhjendama hüpoteesidele. Seda kirjutatakse ma muidugi „kõhina peale”, ilma et ma Sinu märkmeid saaks mingil määral järeleproovida või hinnata. Mulle on need pakkunud ainult suurt huvi. Kahju ainult, et Jannseni põlvnemist pole seni põhjalikumalt uuritud.² Kokkuvõttes: soovin õnne suure ülesande lahendamise puhul!

Sa mainid fennougristide kongressi 1970. Kas ma seal olen soovitud külaline, näitab lähem ajalugu. Kõigepealt oleneb palju sellest, kas mind kutsega austatakse³ ja teiseks peame arvestama alati ka äärmiselt labiilse olukorraga Vahe-Euroopas.⁴ See, mis seal praegu toimub, on tobeduse tipp, mille tagajärge keegi ei oska ette näha. Venemaal ei olnud keskaega oma nõia-protsessidega, nüüd tuleb kõik tagant järele ja moodsa tehnika abiga. On kaks võimalust. Kas ennustab see lõpu algust või sõidame lähemas tulevikus kõik koos põrgu – valged ja punased. Võib olla teie seal ei tea kõike, mis praegu Böömi- ja Määrimaal sünnib.

Mis puutub Soelasse, siis on nimi mu vabadikukohale tekkinud tähelepanekust, et see asetseb tõelise Soelaga ühel põhjalaiuskraadil. Ka on solö kolalt lähedane Soelaga [loe: suul-ö, päikese saar, vana kohanimi ajast, kui meie küngas oli veel saar].

Tänu ja palju tervisi ka Leisi
Sinu vana G.

Olen maal veel umbes 15. sept., siis jälle lõunas. Ilm on täna, 1. sept. veel haruldaselt suvine.

1. Vt ka kiri 4, kommentaar 2. Tundub, et O. Jõgi on G. Rängale kirjutanud peatselt ilmuvast kriitilisest artiklist oma töö kohta – R. Alekõrs, Uuest hoonest vanal vundamendil. E. Särgava „Lähme linna kirjutama, oma elu kerendama” ilmus trükist. – Looming 1968, nr 10, lk 1578–1587. O. Jõgi vastas kriitikale kirjutisega „Veel Särgava romaani saamisloost ja redaktsioonist” – Looming 1968, nr 12, lk 1896–1900.

2. Praeguseks on M. Salupere J. V. Jannseni ja L. Koidula esivanematest kirjutanud nii oma artiklites (Uusi andmeid Koidula esivanemate kohta. – Keel ja Kirjandus 1993, nr 12, lk 708–716; Veel Koidula vaarvanematest. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 5, lk 339) kui ka raamatus „Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis” (Tallinn: Tänapäev, 2006).

3. G. Ränk oli kutsutud III rahvusvahelisele fennougristide kongressile Tallinnas, mis toimus 17.–23. VIII 1970, kuid loobus sinna tulemisest. G. Ränga põhisoov oli külastada oma kodu Saaremaal, kuid seda ei oleks talle võimaldatud.

4. G. Ränk vihjab Nõukogude vägede sissetungile Tšehhoslovakkiasse 1968. aasta augustis.

9. Gustav Ränk Olev Jõe

Hässelby, 7.4.69.

Kallis Olev.

Sul on tõsi, kui ütled, et on läinud ilmatu aeg viimasest kirjast, siit ja sealt-poolt. Vahepeal tundus vaikimine isegi pisut kurjaennustavana, sest suure kära järele tuleb tihti vaikusepaus, mil kunagi ei tea, mis juhtuda võib. Kõigepealt muidugi tänuvõlast, mis siit poolt kunagi otsa ei lõpe: K ja K koondregister on käes ja sellest tunnen lõpmata headmeelt, eriti selle tõttu, et minu tellimine algas ju suhteliselt hilja, millest siis ka eriline huvi kõige enneilmunu kohta. Niisugust tööd, nagu Sa oled teinud selle registri kallal, harilikult suurt hinnata ei osata, sest seda peetakse rohkem näputööks. Tean aga, palju see higitamist nõuab! Suur tänu, ja tänu ka varasemate saadetiste eest, mida võib olla olen tähelepanematusesest vaikides vastu võtnud. Ma olen viimasel ajal saanud palju värsket ilukirjandust, eriti luulet (Talvik, Sööt, Haava, Merilaas, P.-E. Rummo, Kaplinski j.t.), kuid ka proosat (Vetemaa, Metsanurk, Valitud Tammsaare TÕ III, Tuglas Vikerkaar, Smuuli värskemat jne. jne.), nii et suveks on lugemist metsikul kombel. Mille järgi ma suurt igatsust tunnen, on Annisti tõlgitud Homeri Odysseia. Iliase sain siit osta, kuid Odysseiat ei ole siia ilmunud ja nüüd likvideerus ka idaeuroopa raamatukauplus Sandgrēni juures. Olin koolipoisina suur antiikkultuuri harrastaja ja nüüd euraasiarahvaste juustuvälistamise ajalugu kirjutades sattusin jälle lõpuks omale vanale alale ja olin sunnitud isegi Homeri tsiteerima. Töö peaks mais minema trükkikotta ja see on selleks vähe-tulekardetav, et ta sügisepoole postitse Sinunigi peaks jõudma.¹

Mul oleks juba praegu Sulle midagi saata: kirjutasin Oskar Kalda 100. sünnipäeva puhul midagi ja see on (nähtavasti Kirodari käe läbi) vahvasti illustreeritud heade fotodega Mihkel Kalda perekonnast (kus kahjuks Mihkel ise ikka puudub) ja Oskarist endast. Kuidas ma selle sinna saan, on iseküsimus, sest publikatsioon (EÜS paguluses) on maasikmari teistelegi, kui ainult seltsimeestele-erisikutele.² Tuleb vist teha väike operatsioon ja siis tähtitud kuväär! (Näed nüüd, milliste muredega tuleb meil maadelda mõnikümme aastat enne kahttuhandat!)

Paljudest asjadest, mis lähevad möödani, on tuline kahju. Annist sai 70³ ja mul polnud tema aadressi tervitamiseks. Rõude⁴ võttis kätte suri ära, enne kui oleks taga jõudnud rääkida veel paar sõna sõbramehe-juttu! Nüüd oled Sa saanud 50-seks ja mul polnud aimugi.⁵ Tean, kui tähtis see päev (sünnipäevalapse enda meelest vähemalt) on: siis tunneb veel inimene austamisest lõbu, sest tal on veel alles igakülgne potents endateostuse jätkamiseks. Vähe-malt mulle oli selle päeva ümber tehtud kilin-kolin elustavaks vitamiinisüstiks ja ma ei saanud aru, miks ma end „nii vanalt“ siiski põrgu hästi tunnen! Kuuskümmend, mille ka läbi olen elanud, tuleb juba vaikse resignatsiooniga, mitte sellepärast, et end kuidagi halvasti tunned, vaid sel põhjusel, et 70 on juba kaunis aia taga, ja see pole enam mingi mehe number. Siis ollakse juba pensionäär. Ja mis ma nüüd Sinuga teen, Sa vaikne mees, kes asjast ka varemini ei osanud märku anda. Ise ka ei aimanud, sest olin päris kindel, et aega on veel küll. Jäägu siis tugev käepigistus tagant järgi! Mehele õnne ei passi lausa soovida, sest õnne on parasjagu igas elujõulises inimeses endas.

Soovin ainult selle elujõu jätkuvat, ratsionaalset kasutamist, oma rõõmuks ja ligemiste kasuks!

Nüüd selgub siis ka, et olid 1919 oktoobris-novembris tugevasti korikate sees, kui Su isa mind Leisi vallamaja Laugu külakoolmeistriks „eksamineeris” ja pani. Ta oli vallatalitaja.⁶ Ta käest sain ka viiuli laenata, millega lastele hakkasin laulu õpetama. Nii mõistad vist siis, et ma Sind palju nooremaks pidasin, kui Sa nüüd ise räägid.

Mis puutub neisse fotodesse nende Greppide käes, siis jään neid pikisilmi ootama. Need oleks heaks illustratsiooniks, kui kunagi „memuaare” hakkab kirjutama ja publitseerima. Seni ei ole selleks veel aega leidnud, kuigi juba möödunud aasta 1. juulist peale olen pensionäride killas. Muide: kui Kaarliga kokku saad, siis ära kunagi unusta teda tervitama ja ütlemast, et tema järgi tunnen õieti kõige suuremat igatsust. K. polnud ainult mu tädipoeg, vaid ka ainuke inimene, keda olen võinud sõbraks nimetada.

Nüüd olen siis maailma-maad kokku kirjutanud, kuid tampinud siiski peamiselt enda ümber. Praegu muud targemat ei oska ka kirjutada, eriti kui väljas on nii kevadiselt ilus ilm. Ole sellega rahul ja kui tuju peaks tulema, siis võta kätte ja kirjuta.

*Seniks aga palju tervisi ja ilusat kevadet
Sinu Gustav*

P.S. Eriline tänu pildi eest.

1. G. Ränk vihjab nõukogude tsensuurile. Kõne all on arvatavasti tema uurimus „Gegorene Milch und Käse bei den Hirtenvölkern Asiens” (Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja. Nr 70:3. Helsinki, 1969. 72 lk).
2. O. Kallase 100. sünniaastapäev oli 25. oktoobril 1968 (eluaastad 1868–1946). Raske oletada, millise väljaande jaoks oli mõeldud G. Ränga artikkel. O. Jõeni tema võimalik saadetus igatahes ei jõudnud. Ka A. Ränga koostatud G. Ränga bibliograafia ei sisalda selleteemalist artiklit. Vt A bibliography of works published by Estonian scholars in exile. Ethnology 1945–1975. Stockholm: Institutum Litterarum Estonicum, 1975. Aga O. Kallase elu ja tegevus pakkus G. Rängale kahtlemata huvi.
3. Kirjandus- ja rahvaluuleteadlane A. Annist on sündinud 28. I 1899 (surnud 6. IV 1972).
4. Kunstikoguja Alfred Rõude eludaatumid on 15. IV 1986 – 8. IX 1968.
5. O. Jõe 50. sünnipäev oli 9. I 1969.
6. Ado Jõgi oli 1919. aasta sügisel Leisi vallavanem.

10. Gustav Ränk Olev Jõe

Soela, 17. aug. 1969

Kallis Olev!

Suur tänu pika, mõnusa kirja eest (7. VIII). Minu tänu eelmise raamatu-saadetise eest on Sul vist küll juba käes. Kuid mu tänuvõlg suureneb üha: nüüd tuli see igatsetud Odyseeia. Mu rõõm on suur. Ühtlasi vaevas aga teadmine, et Sa selle pärast pidid nii palju jooksuma. No näed nüüd: Homeruse haige ei ole mina üksinda, vaid neid peab olema palju teigi. Minu armastus antiigi vastu on vana ja peitumas keskkooli päevis Tallinna Kolledžis. Seal oskas Gottfried Ney¹ aine nii huvitavaks teha, et ma ta jüngriks sattusin. Õpperaamatu puudusel koostas Ney loengute najal ise konspekti antiikrahvaste kultuuriajaloo ja see oli minu teada kolledžis käibel veel kuni viimase sõjani (uustrükkides muidugi).²

Vahepeal muutus suhe antiigisse leige, kuid mu viimaseaegsed uurimised on riivanud jällegi Vahemereruumi ja teinud tarvilikuks vastavate allikatega uuesti tutvumise. Mul läheb varsti trükki juustuvalmistamise kultuurajalugu euraasia karjusrahvaste juures ja juustust räägib ms. ka Homerus paaris kohas. Töö on saksakeelne ja ilmumise korral saadan selle Sullegi tutvumiseks.

See oli väga armas Sinust, et Sa ise viitad asjadele, mida ma siin Sinu kasuks ja väikeseks hüvituseks võimaldada võisin. Lavotha ungarikeele õpiku asjus kirjutan varsti Soome ja palun, et nad teose Sulle kohe välja saadavad. See on kõige sirgem tee, mille Soome-Nõukogude sõprus eriti nähtavaks teeb. Ole hea, teata ainult mulle, kui töö on päralt jõudnud, siis jääb mu süda rahule!

Kuna Sul on veel värskest meeles minu mõtted Su juubeli-sünnipäeva puhul, siis luban endale ses ühenduses siin veel mõned märkmed. Nimed, mis vanas eas kerkivad silmapaistlikult – nagu Sinu oma mulle – jätavad alati mulje, et nime taga peitub mõni poisike. Vana on noorele, vastupidi, jälle igivana. Sellep. ei ole ka imestuda, et pidasin Sind palju nooremaks. Peale selle osutavad Sinu reipalt nõtked sõnavõtted noorele mehele. Kuid ka üldiselt võttes ei ole ju 50 a. meie ajal mingi vanus, kuigi see ümmargune number võrdub poolsajandile ja võib sünnipäevalapsele väikest tuska valmistada. Minule kui parandamatule romantikule mõjus juba 40 aastat mahalöövalt, rääkimata 50-st. Seejuures otsisin endas aga asjata vanuse tundemärke. Mulle näib, et need viimased hakkavad end terve keha juures teatavaks tegema alles 70 ümber. Nii et Sina võid tunda rõõmu vähemalt paarikümneaastastest viljakast tööst. Ja paraja pingega töö ongi see, mis takistab vananemast. Et viiekümne on veel noor, selgub sellestki, et ta oma juubeli puhul teiste kiitust viiendikult võtab. Ja sellest rõõmuga tunneb. Nii oli see vähemalt minuga.

Sinu olukord õppimise ajal on mulle päevselge, sest analoogiline oli ka minul. Sain üliõpilaseks alles 23 aastalt ja stuudium tuli kogu ulatuses teha öösiti peale päevatööd. Ma ei räägi neist raskustest, mis pagulaspõlve algaastad kaasa tõid; tuli alata lapsestadiumist keele õppimisega.

Mis puutub veel Toomessalu töösse,³ siis on ju see ainulaadne asi, mitte üksi meil. Töö oma detailrikkusega on otse ületamatu ja pakub särasena mõndagi isegi kutselisele etnograafile. Minule oli teos ms. heaks mäluvärskendajaks.

Sinu Saaremaa päevad teevad lausa kadedaks. See maa on ainulaadne. Siin pakub vastavat vaid Gotland ja Öland. Olin Gotlandil juuni alul ja hingasin veel paari päeva kestel „Saaremaa” õhku ja nuusutasin ehtsaid ööviuleid, mis siin mandril sugugi sedasi ei lõhna. Küllastasin ms. end. Kaarma õpetajat Töldseppa,⁴ kes on nüüd lõpuks Gotlandil, kirikuhärrana üle 4 koguduse!

Kuid nüüd hakkab mõtlema Su kannatusele mu varesjalgu lugedes ja lõpetan südamliku tänu ja tervitustega.

Sinu G.

1. G. Ränga ajalooõpetaja õige nimi on Gottlieb Ney (1881–1973). Ta töötas mitmetes koolides Venemaal ja Eestis nii õpetaja kui ka direktorina, 1923–1935 oli Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna direktor. 1941 läks Saksamaale ja sealt edasi Rootsi, töötas Lundis arhivaarina. Suri Stierstadtis Saksamaal.

2. G. Ränga koostatud T. Zielinski raamatu konspekti mimeograafpaljundus on praegu olemas Eesti Rahvusraamatukogus ja Tallinna Ülikooli raamatukogu baltika osakonnas: Antiik-kultuur. Ajalugu. Th. Zielinski õperaamatu järelle kokku seadnud G. Ränk, Tallinna Kolledži II k. õpil. Läbi vaadanud ja parandusi teinud G. Ney. Tallinn, 1925. 56 lk. Vt selle kohta ka: G. R ä n k, Laiemasse maailma. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1988, lk 36.

3. A. T o o m e s s a l u, Tuulik, kadakas ja leib. Valimik korrespondentide murdetekste 3. Tallinn: Valgus, 1969. 264 lk.

4. Elmar Töldsepp oli Kaarma Peeter-Pauli koguduse õpetaja 1937–1940.

11. Gustav Ränk Olev Jõe

Hässelby, 15.9.69.

Kallis Olev J.

Suur tänu haruldaselt kiire kirja-vastuse eest. See valmistas oma pildipoolse sisuga mulle suure üllatuse: leidsin sealt mitu nooremehepilti, mis esiteks tundusid võõrana, kuid mida minu omaksed siiski kergesti identifitseerida oskasid. Olin need poseerimised täiesti unustanud. Aga kust Sa selle sõdurikuuega, signeeritud pildi said, jääb mõistatuseks, sest see oli võetud peale vabakslaskmist Tallinnas 1923. a. sügisel.¹ Kas Aleksandri kogust? Vanaema ja vana-tädide pilt oli mul juba varem, kuid nüüd jätkub neid ka lastele jagada. Tänu Sulle!

See oli tore, et ungari õpperaamat nii ruttu päralt jõudis.² Prof. Vuorela (Sm. Kirjallisuuden Seura sekretär) ütles, et Sa võid sealt muidki teoseid saada, kui soovid. Nad kirjastavad ju tohutult, näe. „jooksva lindil” ja mulgi on siin kirjandusloolisi (-keeleteaduslikke) asju, mida ma ise kunagi ei vaja. Võid

Julgesti kirjutada mulle, nii et katsun siis üht või teist moodi aidata. Olen SKS korrespondeeriv liige, nii et ukseid seal on mulle alati lahti, nagu ka muudes organisatsioonides.

Kirjutasid oma eelmises kirjas Saaremaa võludest, millest alles nüüd kaugele olles hakkad õieti aru saama. Need võlud pole ainult subjektiivsed kujutelmad, vaid need juurduvad osalt looduses endas. Näiteks lillede lõhn (õviviilid!) ei ole kusagil nii intensiivne kui Loo-de-Eestis, eriti saartel. Rääkimata Rootsist, kus lilled lõhnavad väga nigelasti. Arvasin, et see on minu nina süü, aga siis rääkisin ühe noarootslasest keelemehe, Edwin Lagmaniga ja tema tõendas sedasama. Tõenäoliselt tõstab pinnase lubjasisaldavus tunduvalt lillede lõhna, sest sama intensiivselt kui Saaremaal lõhnavad lilled jälle Ojamaal ja Ölandil, kus olin veel juunis, kui orhideed j.m. õilsid taimed õitsevad. Keegi tuttav tellis Austraaliasse dilli seemneid: tõusnud taimed lõhnanud esimesel aastal tõesti nagu dillid, kuid kaotasid järgmistel oma aroomi täielikult. See on muidugi kliima süü, kuid näitab ometi, et lõhnad pole muutmatused.

Peale seda „teaduslikku” traktaati võime jällegi öelda
head kuulmist ja tervisi

Sinu Gustav

1. Kõnealune foto on avaldatud G. Ränga raamatus „Laiemasse maailma” fotokleebisel lk 18 ja 19 vahel.

2. Ö. L a v o t h a, V. T e r v o n e n, Unkarin oppikirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1961. 159 lk. Tegu on taas minu ülikooliõpingutega, nimelt ungari keele õppimisega Paula Palmeose juures.

12. Gustav Ränk Olev Jõe

Vällingby, 29.5.70

Kallis Olev.

Tervitus üle pika aja „silmanägemata ja käega katsumata”, nii nagu seda vanasti nii kenasti öeldi, kuigi kirja lõpus. Seekord käin jälle pragmaatilise põhimõtte järgi ja kirjutan, kui see mulle on kasulik. Mul oli tarvis pöörduda ühe küsimuslehega Emakeele Seltsi poole, kuid mul puudub selle aadress. Tean, et sealseks tead. sekretäriks on Heino Ahven, kuid rohkem mitte. Ma ei tea isegi seda, kas Selts ja murdekogud asuvad Tartus või Tallinnas, kuid usaldan asja Sinule ja lisan oma küsimuslehe siia kuvääri. Anna andeks tülitamast, kuid ma ei osanud leida paremat vahemeest.

Mul on tulnud juba see ajajärk, mil inimene hakkab tasapidi liikuma jällegi pesapoole, kuigi see meie oludes saab sündida ainult vaimus. Olen üritanud mõningate vahemeeste kaudu ka lihalist liikumist Osilia maale, kuid need üritused on luhtunud. Pettumus on olnud nii suur, et ma augustis Tallinnagi ei tule, kuigi kongressi pärast seda alguses lubasin.¹

Loodan, et Sa oma suvist reisi Saarde tegemata ei jäta, mis puhuks koorman Sind juba ette tervistega tuntud tegelastele. Karla on napisõnaline mees,

nii et oma elust ta vaevalt kunagi midagi kirjutab. Olen ta poja kaudu saanud aga mitmeid ilusaid ülevõtteid, mille eest olen muidugi väga tänulik.

Puhastan täna oma lauda ja pakin, sest homme vara hakkab sõit Soelale, kuhu vana tava kohaselt jään kogu suveks, mõne põikega pealinna. Tali oli pikk ja koormav, kevad vindub ka viluvarul. Alles nüüd löövad esimesed õied toomingatel lahti. See on mul õieti teine kevadealgus, sest kuu alul olin Hollandis kongressil ja nägin seal esimest õitsemist.

Ma vabandan tülitamise pärast ja soovin Sulle igapidi ilusat suve,

*paljude tervitustega
Sinu Gustav*

P.S. Post saadetakse mul suvituskohta järele.

1. G. Ränk jäi tulemata III ülemaailmsele fennougristide kongressile, mis toimus 1970. aasta augustis Tallinnas. Vt ka kiri 8, kommentaar 3.

13. Gustav Ränk Olev Jõe

Hässelby, 17.3.71.

Armas Olev.

Ei tule meelde, kumb meist viimati iitsatas, kuid paus on olnud tunduv. Kuna olen seda santi sorti mees, kes siis kirjutab, kui tal midagi vaja on, siis pean tänagi sest tavast kinni. Mul kihvatab igakord seespool, kui leian Kodumaa veergudel märkmeid uute teoste kohta, mida siin ei saa. Viimati räägiti Aira Kaalu Kodunurga laastude 2. köitest.¹ Esimene oli hea ja eeldan, et teine on vähemalt esimese võrdne, kuid saada seda siin ei ole. Edasi nägin üht märkust ka Suure kirjandusajaloo 4. köite ilmumise kohta (või oli see eelreklaam).² Mõningad asjad tulevad siinsetesse raamatukauplustesse, teinekord üsna ohtrasti, teised aga ei. Isegi tellimine ei aita siis. Olen seda proovinud, kuid kunagi mitte saanud seda, mida just tahad.

Mul on piinlik norida, kuid kahju ka seda tegemata jätta. Ma ei saa ju otse öelda: saada mulle, sest pole ju mul mingit selget ettekujutust Su võimadustest. Teen oma soovi siiski teatavaks ja eks Sa siis ise näe, mida Sa saad selle rahuldamiseks teha, ja kuidas. Minu vanad ja uued „kolleegid” saadavad harilikult autorieksemplare, kuid kirjanikest seisan ma kaugel ja vähe neist mind tunnevad või tahavad tunda. Oleksin näiteks väga rõõmus, kui saaksin ses suhtes kontakti Põide neiu Aira Kaaluga, kuid kes kupeldamise oma peale võtaks. Ei tunne ju teie sealseid vahekordi hoopis mitte.*

See kiri sai lühike ja juurde lisada ei ole muud kui palju tervisi,

Sinu vana Gustav

* Nende hulgas Juhan Peegel (Lühikesed lood – hea!)

P.S. Kas see on Sinu tütar Aino Jõgi,³ kes viimasel ajal kirjutab K ja K?

1. A. Kaalu „Kodunurga laastude” 2. osa ilmus 1970. aastal.
2. „Eesti kirjanduse ajaloo” IV köide ilmus kahe raamatuna siiski alles 1981. ja 1984. aastal.
3. Tartu ülikooli omaaegne inglise keele õppejõud Aino Jõgi ei ole O. Jõe tütar ega ka sugulane. A. Jõgi on avaldanud Keeles ja Kirjanduses artikleid keelekontaktide alalt. 1971. aastal kaitses ta Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas kandidaadiväitekirja „Inglise päritolu sõnad eesti keeles”.

14. Gustav Ränk Olev Jõe

Hässelby 6. 6. 71

Armas Olev!

Lõunast tagasi tulles leidsin eest Sinu kirja ja raamatusaadetise. Tänu kirja eest, jah, ainult selle kirja eest, sest vahepealseid ei ole ma näinud. See pole ime – saadetiste „kadumine” on nüüd jälle oma kulminatsioonil. Vähemalt loodame nii. Siis paranevad jälle postiolud. Mul oli raamatutest muidugi suur heameel. Kaalu hakkasin juba lugema; see pole muidugi sama kvaliteeti kui esimene osa, kuigi mulle siiski väga huvitav.

Saatsin väikesteks vastutaks Keel ja Kirjanduse nimel Välis-Eesti filoloogide toodangu üldbibliograafia (Folia Bibliographica 3, 1971). Asutuse aadressil olevat saabumine kindlam. Palun ainult teatada, kas tuli kätte. On veel kogunenud väikest puru, mis võiks saata, kuid ootan sügiseni, kui tuleb lisa. Praegu ei usalda saata ka oma äsjailmunud tööd „Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland”. Saatsin selle prooviks Tead. Akadeemia raamatukogule ja Etnograafiamuuseumile. Seal on üks pilt ka Karlalt, mida ehk ta tahab näha.

Mis murdis selle Smuuli? Kahju tublist kirjamehest!

Olgu seekord ainult niipalju – informatsiooniks.

Soovin ilusat suve, mida ise hakkam ülehomm veetma Soelal.

Tervisi ka kõigile teistele, kes mind tunnevad.

Sinu Gustav

P.S. Sain siit osta Krossi Kolme katku vahel. Tore!

P.S. Loodan, et Su tuju peale raskete kaotuste on paranenud.¹ „Alles geht vorüber” kui ollakse veel nii noor kui Sina. Tulevik on alati huvitavam ja veetlevam kui minevik, kuigi see võib omakorda peita pettumusi.

Ikka pea püsti!

G.

1. Arvatavasti peab G. Ränk silmas O. Jõe abikaasa Salme Jõe surma 1969. aasta lõpus.

15. Gustav Ränk Olev Jõe

Soelal, 1. aug. 1973.

Kallis Toimetajaisand!

Mu patt on suur ja lai: vastused kirjadele saatmata, huvitava teose eest tänamata. Sinu VIRVENDUSI olen nautinud nagu karamelle õhtuti enne söögi heitmist. Oled üheks elavaks tõendiks, et eesti kirjandusteadus on kõrgetasemeline ja keel varjundirikas mõistenüansside edasiandmiseks (see kompliment on muidugi isiklikult Sinule, kelle keelest olen leidnud nauditavaid väärtusi!). Muide: kes on see nais-Jõgi, kes kirjutab Sinu ajakirjas (eesnimi on koos eelmise numbriga Stokholmis); ons see Su tütar?¹ Kui sügisel jälle linna asun, siis vaatan, mis minu oma teostest on väärt Sulle vastutasuks saata. Kui kord on juba juttu raamatutest, siis nägin ühest Paul Rummo ettekandest (Helsingis), et Jaan Krossil on ilmunud teos TAEVAKIVI, kus teemaks Kr. Jaak Petersoni isik. Oleksin lõpmata tänulik, kui selle teose mingil moel saaksin. See on kahju, et mul pole enam isiklikku kontakti Krossiga: üritaksin temaga teoseid vahetada. Kui see pole Sulle vastumeelt, siis volitan Sind seda vaikset soovi Krossile edasi andma. Mind ta peaks tundma ja kui ei, siis nimi on tal ikka teada. Tema eelmisi asju olen lugenud (KOLME KATKU VAHEL on mul omal).

Niipalju „äriasjadest”. Muidu oleks kena teada, kuidas ise elad ja kuidas Karla käsi käib. Ta on visa kirjutama. Kas oled olnud kodukandis? Mis puutub minusse endasse, siis pole siin just palju rääkida: „pean maja” Soelal ja see ühes sissesündind talupoegliku mõttelaiskusega ei soodusta just „eksis-tentsi kõrgemal tasemel”. Minu tööaeg laua taga on talve ja sinna on veel aega. See on Sullegi teada: kui on asja midagi trükitöö taolist mulle saata, siis juba septembris, kui olen jälle linnas. Mulle tuleb küll post siia järele, kuid raamatud satuvad tihti tollile ja see teeb saatmisprotseduuri keeruliseks. Bürokratia fungeerib igal maal ühtmoodi raskelt.

Augusti 13. peale olen mõned päevad Helsingis, võttes ettekandega osa Teisest rahvusvahelisest etnoloogide kongressist toidumajanduse uurimise alal (esimene oli paar aastat tagasi Lundis).² Seal ehk võib kohata mõnd teadlast kodumaaltki.

Ma usun, et sest vähesest suvituskirjaks peaks jätkuma. Sellepärast tänan Sind veel kord sõbraliku tähelepanu eest, eriti oma teose näol

ja jään paljude tervitustega

Sinu Gustav

1. Selles kirjas on kõne all Mall Jõe arvustus N. Baturini luuleraamatule, vt M. Jõgi, Murdeluulet väljadelt ja väljakutelt. – Keel ja Kirjandus 1973, nr 5, lk 305–307.

2. G. Ränk, Ein kleines Vorspiel zum Festmahl. – Ethnologische Nahrungsforschung. Vorträge des zweiten Internationalen Symposiums für ethnologische Nahrungsforschung. // Ethnological Food Research. Reports from the Second International Symposium for Ethnological Food Research. Helsinki, August 1973. Kansantieteellinen Arkisto 26. Suomen Muinaismuistoyhdistys Helsinki, 1975, lk 201–205.

16. Gustav Ränk Olev Jõeale¹

Kallis Olev!

Suur tänu pika ja ilusa kirja eest, mis tuli peaaegu ühel ajal Sinu poolt läkitatud raamatupakiga. Nende viimaste eest muidugi eriti suur tänu. Nende hulgas on Traadi ja Saluri teosed mul varem hoopis tundmatud. Suureks üllatuseks oli mulle see, et Krossi Kolme katku vahel on ilmunud kahes osas.² Mul on esimene olemas ja läbigi loetud, kuid teine on nüüd tundmatu. Kohtasin Krossi juhuslikult augustis Helsingis ja ta pakkus mulle seda teost, kuid ütlesin, et mul see juba on. Nüüd ma tõesti ei tea, kas oli see või teine osa. Ma ei räägi nüüd just sellepärast, nagu noriksin ma Sinult seda teist osagi, või jällegi seda Taevakivi. Ma ootan ka Krossilt mingit elumärki, ja kui see on sündinud, siis võin ju seda asja arutada temaga otseselt. Taevakivi, mida võin siit mõnelt Loomingu-tellijalt laenatagi, on saanud siin umbes samasuguse hinnangu, nagu Sa mulle andsid.

Aeg tormab niisuguse kiirusega, et sellele enam kuidagi järele ei jõua. Nüüd märkan oma suureks nõrdimuseks, et ma ei ole Sulle saatnud veel oma viimast teost DIE ÄLTEREN BALTISCHEN HERRENHÖFE IN ESTLAND.³ Kas Sa sest antikvaarsest asjast huvitatud oled, seda ma ei usalda öelda, tean aga, et Sa raamatuid armastad ja sellepärast panen ta Sulle posti. Seni on see teos ikka adressaatideni jõudnud, kuid hea oleks kuulda küll selle päraletulekust.

Jah, pole tõesti ime, et Karla on nii viletsas olukorras; teised samaealised „terved” mehed pole sugugi paremini vastu pidanud. Neid langeb ühtlugu nagu puid metsas. Ei tea, mis see mees kõik oleks jõudnud, kui tal seda seljaviga küljes poleks olnud. Haruldane vitaalsus ja selge mõistus. Needus on olnud selle perekonna meeste peal läbi kahe generatsiooni: isa, andekas ja energiline mees, läks hauda juba 28 aastaseks (oli see nii vara?) ja poja elutee oli juba lapsest saadik üksainus kannatus, mille suurust ta ainult ise teab. Selle eest on ta aga ka andnud midagi tähelepanuväärivat oma soole: kaks tublit ja tervet poega.

Ma usun, et olen nüüd öelnud kõik vajaliku, nii et võin lõpetada.

*Veelkord tänu ja palju tervisi
Sinu Gustav*

P.S. Pole ju tõesti võimatu, et oled mu mõisate-raamatu juba varem saanud. Kui see nii peaks olema, siis võid ju teose mõnele asjasthuvitatule edasi anda, kui vaja, siis minu soovitusel. Eks kuuleme!

G.

1. Kiri on dateerimata. Rootsi-poolse postitempli kuupäev on 9. X 1973.

2. J. Krossi „Kolme katku vahel” I osa ilmus 1970, II osa 1972.

3. G. Ränk, Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Eine bauhistorische Studie. Stockholm: Norstedt, 1971. 211 lk.

17. Gustav Ränk Olev Jõe

Hässelby, 3. dets. 1973

Hüva Olev Jõgi!

Suur tänu pika kirja eest, kui tänu on üldse omal kohal selle kurva teate tõttu, mis ses kirjas leidis. Mu kallis noorpõlve sõber Karla on läinud siis oma vanemate ja esivanemate juurde, kuigi ta kuulu järgi nende kõrvale pole maetud. Jah, kummaline on mõelda, kui ruttu aeg on lennanud; ammuks see oli, kui me poisikestena nii aastatel 1917–20 tegime tulevikuplaane, rääkisime kenadest tütarlastest jne., nii et uni ei tahtnud silmi tulla. „Endateostamine” on sündinud nii märkamatu, et äkki oledki vana ja pead siit maailmast ära kolima. See kõik käib ju kindlate looduseaduste järgi, kuid need on seadused, mida keegi hästi ei taha tunnistada. Tõtt öelda, pole Karla minek ime, pigemini on ime see, et ta nii vanaks elas. Isa ja ema surid suhteliselt noorelt ja mees ise oli algusest peale oma seljaveaga märgitud mees. Ainult tema kirklik elutahe, suur uudishimu maailma asjade vastu ja spartaanlik eluviis aitasid teda inimese normaalse vanuseni. Mäletan, kui ta nii aasta 1936 / 7 ümber tuli täiesti kokkuvajununa Tartu kliinikusse ja kuidas ta sealt invaliidina tagasigi pidi minema, ja ometi elas mees veel rohkesti poole oma elueast juurde.

Kirjutasin talle just enne ta surma ja küsisin tema isa täpset vanust. See kiri on nüüd oma küsimusega seal ja loodan, et mõni ta poegadest teab sellele vastata. Mann kindlasti teab, kuid kahjuks ei tea mina jälle tema aadressi ega perekonnanimegi. On ta veelgi Krumm, või mitte?¹ Käisin Manniga seltis paar aastat Pamma algkoolis, hiljem Armuadra kihelkonnakoolis, kus käis ka Karla.

Eriti suur tänu Sulle Krossi Kolme katku II eest. Varun selle pühade lugemiseks. Sealsed kirjandusetooted on siin alati teretulnud. Tulevaks aastaks tellisin Sinu ajakirjale lisaks veel Loomingu, mille endised aastakäigud, nagu kõik muugi, pidin Kodumaale maha jätma. Mõisate järele hakkas nüüd kirjutama lühikest uurimust Eesti kõrtside kohta.² Olen nende kohta leidnud süstemaatilisi andmeid siinsest Riigiarhiivist Rootsi ajast. Mis puuduvad, on aga head pildid. Neid võis ehk leiduda Karlagi kogudes.

Siia lõpeb tänane jutt. Jäab üle ainult veel kord tänada ja öelda palju tervisi. Kuna detsember on juba alanud, siis topin ümbrikusse ka pisut värvilisema pühade õnnesoovi,

tervitustega Sinu vana
Gustav

1. Kõne all on Marie Krumm, G. Ränga lahkunud sõbra K. Grepi õde. Vt ka kiri 7, kommentaar 3.

2. Uurimus Vana-Liivimaa ja Eesti kõrtsidest ilmus 1977, vt G. Ränk, Der Krug in Alt-Livland und im späteren Estland. Annales Societatis litterarum Estonicae in Svecia 7. Stockholm: Norstedts Tryckeri, 1977. 88 lk.

18. Olev Jõgi Gustav Rängale

Tallinn, 3. märts 1982

Armas Gustav Ränk!

Ma lükkasin Sulle vastamise edasi niikauaks, kuni olen laplaste Ruto-raamatu¹ läbi lugenud, et siis ka selle kohta oma arusaamise järgi midagi ütelda ja ühtlasi Sind südamest tänada oma uurimuse saatmise eest. Olgu see siis siinkohal tehtud. Niihästi raamat kui ka hiiehobuse tagamaid käsitlev separaat võimaldasid mulle nädalapäevad elada ürgsete uskumuste maailmas. Šamaanitrummide maagilise pildistiku sellist tõlgendust lugesin esmakordselt, mind hämmastas uurimuse väga lai territoriaalne haare kuni kaugele Siberi rahvasteni ja isegi Vana-Idamaadele, piibli aegadesse. Kui juba patuina kujutelm ja haiguste ajamine sigade sisse kuulub samasse uskumusringi, kui kaugele siis jääb siit Kristusegi ristilöömine maailma kõigi pattude lunastamiseks! Aga viimane on mu isiklik edasiarendus. Muide, rahvausundist olen ammu huvitatud olnud, õieti on selles süüdi oma-aegne Looritsa raamat eesti rahvausundi maailmavaatest; keskkoolipõlves kirjutasin isegi auhinnatöö rahvausundi motiividest eesti rahvalauludes; see oli küll vaid koolipoisilik harjutus, millele midagi pole järgnenud peale diletantliku huvi säilimise. Seda põnevam oli nüüd kümme-konnan päeva jooksul jälgida ühe usundikujutelm ilminguid väga laias levikus ja selle säilimist hilisemagi aja kombetalitustes.

Vaevalt on midagi lisada omaenda elu kohta. See läheb vanas rööpas, vehin ikka edasi ajakirja teha ega tea enam, palju on selles lihtsalt inertsit. Töö, mis peaks pakkuma palju vaheldust, muutub aastatega ühetooniliseks ja hakkab juba tüütama. Hiljuti andsime välja ka koondregistrid teise aastakümne kohta – nende jaoks, kes viitsivad ka varasematest aastakäikudest midagi otsida.² See oleks pidanud jõudma tellijate kätte välismaal. Kas oled saanud? Kui ei ja kui huvitab, siis saadan.

Üks leedu kirjanik ütles mulle hiljuti, et kõige lõbusam haigus olevat inimesel skleroos, sest siis saab ta iga päev teada palju üllatavaid uudiseid. Ja kui nüüd ajaraamatuist avastan, et Sul möödus hiljuti oma elus jälle tähtis verstapost, siis pakub leeduka aforism mulle vähemalt ettekäänat iseenda aadressil humoristlik olla. Sind aga palun nüüd, hulk aega tagantjärele, varuda mulle tagasihoidlik kohake nende hulgas, kes Sind õnnitlesid. On tõepoolest õnn elada maa peal nii palju aastaid ja jõuda Pamma metsatagustest laia maailma, suurde teadusse, ja seal nii palju ära teha, mille eest Sind armastatakse. Luba soojalt kätt suruda vähemalt vaimuski, sest ilmsi jääb see meil nähtavasti tegemata.

Palju tervitusi ja päikeselisi päevi Soela ulaaluses!

Olev Jõgi

1. G. Ränk, Der mystische Ruto in der samischen Mythologie. Eine religionstheologische Untersuchung. Stockholm: Almqvist & Wiksel International, 1981. 130 lk.
2. „Keele ja Kirjanduse” koondregistrid 1968–1977. Tallinn: Perioodika, Keel ja Kirjandus, 1981. 271 lk.

Koostanud ja kommenteerinud MALL JÕGI